

E.H. Kossmann, *De Lage Landen 1780-1980, twee eeuwen Nederland en België* 1, Amsterdam/Brussel 1984², dat weliswaar geen aandacht geeft aan kerkelijke ontwikkelingen, daarentegen door een verfijnde periodisering de sociaal-politieke nauwkeurigheid in kaart brengt en daardoor het AGN-artikel een kader geeft in hoofdstuk 8, 'Synthese 1895-1914', 361-424.

Van de kerkelijke ontwikkelingen ontwerpt O.J. de Jong, *Nederlandse Kerkgeschiedenis*, een breed panorama dat de chronologie der feiten goed registreert. Men benutte voor ons tijdvak de tweede druk, Nijkerk 1978, daar de 'Boekenlijst' in de derde voor documentatiedoeleinden tot beneden een aanvaardbaar peil is gereduceerd.

A.J. Rasker, *De Nederlandse Hervormde Kerk vanaf 1795, haar geschiedenis en theologie in de negentiende en twintigste eeuw*, Kampen 1974, toont bij het bestuderen van een concreet tijdvak zijn zwakke kanten: de behandeling van afzonderlijke richtingen, stromingen en bewegingen doet het chronologisch verband zoekraken. Binnen de richtingen is de radicale zoom van het modernisme, evenals min of meer bij De Jong, onderbelicht. De positie van een Louis A. Bähler b.v. wordt bij geen van beiden duidelijk. Dit is wel het geval in de bijdrage van C.W. Mönnich, 'De kerken der hervorming sinds 1813', in A.G. Weiler e.a., *Geschiedenis van de Kerk in Nederland* (Aula 100), Utrecht/Antwerpen 1962, 235-293, die uitmunt door korte, rake typering, maar helaas, in tegenstelling tot de voorgaande, nauwelijks documentatie biedt. Dit doet wel: J. Reitsma en J. Lindeboom, *Geschiedenis van de Hervorming en de Hervormde kerk der Nederlanden*, 's-Gravenhage 1949⁵. Dit werk, in 1893 door J. Reitsma voor het eerst gepubliceerd bij J.B. Wolters, Groningen, als een hooggeleerde anti-doleantie polemiek - een karaktertrek die het nooit geheel heeft verloren - werd in opeenvolgende bewerkingen het vrijzinnige handboek voor de Hervormde kerkgeschiedenis, dat in zijn laatste druk (ondanks het wat toegenomen aantal drukfouten) tot een evenwichtig, in zijn soort nog niet overtroffen standaardwerk uitgroeide. Doordat de achtereenvolgende auteurs-bewerkingen principieel uitgingen van het recht der minderheden, konden zij een zeer evenwichtige beschrijving geven van de strijd die deze onderling voerden - een na de oorlog wat teveel verwaarloosd gezichtspunt hetgeen tot een te opgewekte beeldvorming aanleiding geeft. Bovendien verwijzen de kleine letters op helaas niet nagevolgde wijze beredeneerd naar bronnen en literatuur. Kortom, nog altijd een waardevol boek, dat een met name voor ons tijdvak onmisbare invalshoek biedt.